

**ВІДГУК
офіційного опонента
на дисертацію Добрянської Тетяни Андріївни
«Українська кирилична рукописна книга XVII ст.:
атрибуція та кодикологічний опис»,
подану на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук
за спеціальністю 27.00.03 - книгознавство, бібліотекознавство,
бібліографознавство**

Вивчення української кириличної рукописної книги (далі РК) XVII ст., яка займає значне місце в історико-культурному розвитку української нації, є важливим завданням історичної науки. Суспільно-політичні процеси XVII ст. на українських землях характеризуються бурхливими подіями, що не могли не вплинути на специфічний розвиток української рукописно-книжної культури. Як довела дисерантка, українська кирилична РК XVII ст. досліджувалася низкою вчених у різних аспектах, проте питання атрибуції та кодикологічного описування української рукописної книги цього періоду не стали окремим об'єктом дослідження. Актуальність даної теми підвищується і у зв'язку з тим, що створення наукових зasad виокремлення української РК, з'ясування її походження та часу виникнення прямо залежні від можливостей використання джерельної інформації РК задля побудови достовірного комплексного знання з історії розвитку історико-культурних процесів у XVII ст. Лише такий підхід (в умовах відсутності сучасних наукових описів РК та необхідності їхнього критичного перегляду) дає об'єктивну інформацію про авторів, переписувачів, скрипторію, зміст тексту, його походження, специфічні особливості кожного кодексу та обставини його створення й побутування, історію в складі колекцій тощо.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження проведено в межах відомчої теми Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (2012–2014) «Розвиток електронних інформаційних ресурсів рукописної та книжкової спадщини України» (державний реєстраційний номер 0113U001088).

Наукова новизна роботи (с. 10) полягає в тому, що дисеранткою вперше розглядаються аспекти атрибуції РК на основі авторства, мовних особливостей, географічної локалізації, типу оздоблення, записами та іншими ознаками, а також визначаються основні засади кодикологічного описування української кириличної рукописної книги XVII ст. для встановлення достовірної інформації про походження РК.

Авторкою дисертації проаналізовано та систематизовано історіографію з слов'янської кириличної книги XVII ст., виявлено масив української РК XVII ст., що є достатнім для вирішення поставленої мети та завдань; здійснено атрибуцію 179 українських РК XVII ст. Важливим аспектом новизни є встановлення специфічних особливостей української РК XVII ст., репертуар творів, види та типи РК, мовні характеристики, оздоблення, автори, переписувачі, скрипторію, замовники, меценати, визначено форми впливу стародрукованої книги на переписування РК – на оформлення, структуру тексту, рубрикацію, існування в конволютах тощо. Удосконалення структурних складових для бази даних «Кодекс», з урахуванням атрибутів РК XVII ст. надає нові можливості розширення інформації не лише про РК, а й книжну культуру в цілому, включити цю кількість полів у зміст наукового опису РК «Кодекс»: враховуючи її специфіку та походження, зв'язок зі стародрукованою книгою. Тим самим розвивається нове знання про рукописно-книжну культуру України, а історичне книгознавство поповнює свій науково-методичний апарат щодо досліджень історії національної книги.

На нашу думку, формулювання, кількість і якість елементів наукової новизни в роботі відповідають нормативним вимогам щодо кандидатських дисертацій.

Дисертаційна робота складається зі вступу, трьох розділів з підрозділами, висновків, списку використаних джерел та літератури (52 сторінки, 534 найменування) та двох додатків (24 сторінки). Загальний обсяг дисертації становить 255 сторінок, обсяг основного тексту 179 сторінок, що відповідає

вимогам МОН України до дисертацій на здобуття наукового ступеню кандидата наук.

У вступі (с. 6–11) чітко обґрунтовано актуальність обраної теми та її зв’язок з науковими програмами, темами, проблемами; сформульовано мету, яка корелює з темою, конкретизується у завданнях; правильно визначено об’єкт та предмет роботи; вказано основні методологічні принципи та методи дослідження. Розкрито наукову новизну і практичне значення одержаних результатів, подано відомості про апробацію результатів дисертаційної роботи та публікації автора. Хронологічні рамки роботи є досить умовними, але відповідають принципам наукового опису РК за століттями, прийнятими у світовому книгознавстві та кодикології до періоду XVIII ст.

У першому розділі «Історіографія, джерельна база та методологія дослідження» (с. 12–52) проаналізовано стан наукового розроблення, охарактеризовано джерельну базу дисертації та методологічні засади її вивчення.

Дисеранткою професійно виконано історіографічний аналіз обраної проблеми, основна увага приділена оцінці ступеню кодикологічного вивчення РК XVII ст. Авторка довела, що в українській історичній науці при накопиченому значному дослідному потенціалові вивчення РК XVII ст., комплексне дослідження української кириличної РК XVII ст. в аспектах атрибуції та кодикологічного опису ще не стало спеціальним об’єктом історико-кодикологічного дослідження, яке має включати в себе всебічне дослідження кодексів, із комплексним застосуванням методів споріднених спеціальних історичних дисциплін. Разом з тим дисерантці вдалося показати широкий контекст досліджень РК впродовж XIX-XXI ст., напрями та ступінь вивчення різних видів РК, наголосити на доробку окремих вчених та показати лакуни у висвітленні важливих аспектів теми та створенні інформаційних систем, що розкривають джерельний потенціал РК.

Справляє позитивне враження широка джерельна база роботи (179 позицій, с. 180-189), яка охоплює як повністю XVII ст., так і рукописи кінця

XVI – початку XVII ст. та кінця XVII – початку XVIII ст., коли датування РК здійснювалося в межах десятиліття. Дисерантка зосередила основну увагу на опрацюванні книжних рукописних зібрань України: Інституту рукопису НБУВ, Львівської національної наукової бібліотеки ім. В. Стефаника, Львівського національного музею, Харківської державної наукової бібліотеки імені В. Г. Короленка та деяких інших книгосховищ. При необхідності, залучалися рукописи із зібрань закордонних книгосховищ, зокрема Російської національної бібліотеки, Бібліотеки Російської академії наук, Державного історичного музею (Росія), Національної бібліотеки в Парижі (Франція). Було переглянуто понад 700 РК XVII ст., виокремлено масив у 179 книг, які були атрибутовані як українські і стали базовими для дослідження. Крім того, вона залучила інформацію про РК XVII ст., що містилася у дослідженнях відомих вчених, що дозволило розширити можливості залучення джерельної інформації про РК. Важливо й те, що за даними дисерантки, лише 40 з досліджуваних нею 179 РК були до того залучені до наукового обігу.

Отже, використана дисеранткою джерельна база є цілком репрезентативною для досягнення мети дослідження.

На позитивну оцінку заслуговує виділення окремої складової дисертаційної роботи для викладу методології дослідження, яка спирається на принципи історизму, наукової об'єктивності, загальноісторичні методи – хронологічний (або ретроспективний), проблемно-тематичний, історико-порівняльний, історико-системний, метод класифікації і систематизації джерел, атрибуції та ідентифікації тощо. Дисеранткою використовувалися також соціокомуникаційні методи, що розглядають книгу як комплексний засіб передачі інформації, і спеціальні – історико-кодикологічний, включаючи палеографічний, у контексті комплексного аналізу української РК XVII ст., а також методи таких історичних дисциплін як філігранологія, палеографія, текстологія, лінгвістика, топоніміка, біографістика, історичне мистецтвознавство тощо.

У другому розділі дисертації «Українська кирилична рукописна книга в історико-культурному процесі України XVII ст. та її кодикологічні особливості» (с. 53-115) на належному рівні розглядаються специфічні особливості РК XVII ст. та української книжної писемності в контексті загальних умов суспільно-політичного становища та історико-культурного, релігійного, освітнього, наукового, мистецького розвитку України. Авторка показала особливості книжної культури й мистецтва у залежності від того, на якій території і в яких умовах залишались українські землі, довела, що основними чинниками, що згуртовували саме в цей період український народ як єдину націю, було козацтво, освіта, мова, писемність, представлені змістом творів РК, особливостями мови та джерел створення рукописної книги, її видами та тематичним складом, специфікою оформлення тощо.

Важливим теоретичним здобутком у роботі є окреслення класифікованих та систематизованих характерних кодикологічних особливостей української кириличної РК XVII ст. (с. 66-112), приділення значної уваги видам джерел та текстам РК, авторам та створювачам кодексів, основним тематичним групам, а також широкому колу палеографічних особливостей письма і матеріалу, структурі, формі, оправі, записам про створення та побутування книги тощо. Дисертантка довела, що українська РК в XVII ст. є цінним багатоаспектним історичним джерелом української рукописно-книжної писемності та освіти, культури в цілому. Цей матеріал слугував дисертантці основою для створення атрибутивної методики та системи наукового опису РК цього періоду.

У третьому розділі «Основні принципи й методи атрибуції та наукового описування української кириличної рукописної книги XVII ст. та створення електронного каталогу» (с. 116-175) дисертанткою розглянуто питання комплексного дослідження й описування рукописів XVII ст., визначено принципи атрибуції за комплексом історико-кодикологічних ознак, зокрема, назвою творів, датуванням, графікою, матеріалом письма та філігранями, правою, мовою, мистецтвом книги, різнохарактерними записами, іншими ознаками.

Це дало можливість встановити рукописи національного українського походження за назвою, локалізацією, місцем створення, особливостями мови та редакційних правок, записами про створення та побутування книги (писцеві, замовників, вкладні, власницькі, читацькі та ін.), впливами різних технологій оформлення книги та співіснування із стародрукованою книгою.

Виділено жанри і тематику української рукописної книги, її основний репертуар, уточнено вид рукопису і віднесено його до певної тематичної групи. Це все було враховано у системі наукового описування рукописів для вдосконалення метаданих для бази даних “Кодекс”, де вперше за новими методичними рекомендаціями було представлено 48 РК XVII ст. При цьому кожний рукопис вивчався як книжне джерело, досліджувалися форма (структуря кодексу), зміст (ідеї та текст), призначення як джерела (соціальні функції РК та її класифікація), історія кодексу (походження, існування РК та вплив середовища). Дисертантою наголошено, що лише використовуючи комплекс усіх кодикологічних ознак можна вірогідно встановити дату написання рукопису та окремих його частин, його назву, історію створення, побутування тощо. Нею запропоновано ввести до структурної схеми опису РК окремі структурні рубрики «Протограф» та «Стародрук», що передбачають встановлення співіснування та впливі стародруків; запропоновано розширити інформаційно-пошуковий апарат новими термінами, що має сприяти пошукові потрібної інформації. Такій підхід підвищує практичну значимість дисертації, можливості поширення досвіду на інші бібліотеки та наукові установи.

Основні висновки дисертаційної роботи Т. А. Добрянської (с. 176-179) є досить розгорнутими й послідовними, органічно випливають зі змісту роботи, є логічними, підсумовують основні результати дослідження.

Додатки (с. 232-255), вміщені в дисертації є функціональними і додатково підтверджують її основні положення: у першому додатку представлено зразки заповнення нових полів, у другому - 12 кодикологічних описів української кириличної рукописної книги XVII ст.

Обґрунтованість і достовірність основних наукових положень, висновків та рекомендацій не викликають сумнівів, оскільки базуються на використанні репрезентативної джерельної бази та її кваліфікованому опрацюванні, володінні дисертанткою сукупністю методологічних засад наукового дослідження, загальнонауковими та спеціально-історичними дослідженнями.

Таким чином, можна визнати мету та завдання дослідження досягнутими, а результати дисертаційного дослідження такими, що мають теоретичну новизну для історичного книгознавства та практичну цінність, що обумовлюється введенням до наукового обігу здійсненого за сучасними підходами нового знання щодо української кириличної РК XVII ст. та поглиблленого вивчення історико-культурних процесів в Україні. Це сприятиме унормуванню комплексного описування РК XVII ст., створенню новітніх електронних ресурсів, а також включенням РК XVII ст. до Державного реєстру національного культурного надбання України. У дисертації також удосконалено методичні засади кодикологічного опису РК XVII ст.

Основні положення та висновки дисертаційної роботи викладено в 11 наукових публікаціях, 6 з яких у фахових наукових виданнях, серед них 1 — у збірнику, включенному до Російського індексу наукового цитування (РІНЦ).

Текст автореферату відповідає змісту дисертації, дає підстави стверджувати, що дисертація відповідає спеціальності 27.00.03 – книгознавство, бібліотекознавство, бібліографознавство.

Водночас, на нашу думку, дисертаційна робота Т.А. Добрянської не позбавлена ряду недоліків та дискусійних питань, які можна розглядати як побажання дисертантці в її подальшій роботі.

1. Дисертація базується на широкій джерельній базі, охоплює різні тематичні групи української рукописної книги, і є цілком репрезентативною з огляду на ті завдання, що дисертантка перед собою поставила. Але у дисертації, у підрозділі “Джерельна база” (с. 35-41), слід було б визначити, хоча б приблизно, за даними існуючих і доступних каталогів, загальну кількість таких книг, масштабність перспективи роботи з реєстрації та атрибуції української

РК; можливо поставити завдання про необхідність проведення такої реєстрації з використанням її методики.

2. Було б доцільним пояснити і принципи відбору РК для апробації в базі даних. Дисерантка переатрибутувала та кодикологічно дослідила 179 РК, а в базу даних включено близько 50 (с.10). Слід було б пояснити інформативно-пізнавальні можливості самої бази даних і можливості її поширення у інших наукових бібліотеках, де існує науковий опис таких книжок. Принаймні, у головних книgosховищах.

3. У списку використаних джерел для декількох рукописних книг, наприклад, для рукописного зібрання Наукової бібліотеки Ужгородського національного університету та Закарпатського краєзнавчого музею (п. № 160-162, 168) вказано широкі дати написання, а оскільки дисертаційне дослідження присвячено саме атрибуції, то цей момент потребує уточнення.

4. У другому розділі дисертації важливо було б підкреслити особливості атрибуції кириличних РК різних регіонів України, що опинилися під владою різних держав, зокрема, Польщі та Росії, показати певні кодикологічні (крім зрозуміло, мовних) відмінності та спільні риси.

5. Є певні термінологічні зауваження. Дисерантка використовує термін “рукописна пам’ятка”, але не пояснює, як це стосується РК; тобто чи воно збігається з поняттям “рукописна книга”, чи стосується лише тексту твору, що рукописна книга включає? Ми знаємо, що поняття “пам’ятка” часто є суперечливим в наукових дослідженнях, отже має бути доведена правомірність його використання. Чи можна вважати всі РК XVII ст. історичними пам’ятками?

Разом з тим, ці зауваження не знижують наукової значимості даного дисертаційного дослідження і не впливають на загальну високу оцінку роботи.

Отже, дисертація Т. А. Добрянської є завершеною, самостійною кваліфікаційною науковою працею, в якій отримані нові науково обґрунтовані та практично цінні результати щодо атрибуції й кодикологічного описування української рукописної кириличної книги XVII ст., що має суттєве значення для

розвитку національного історичного книгознавства, бібліотекознавства та бібліографознавства. Актуальність обраної теми дисертації, ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій, новизна та повнота викладу в опублікованих працях повністю відповідають вимогам до кандидатських дисертацій.

Вважаємо, що дисертаційна робота Т.А. Добрянської «Українська кирилична рукописна книга XVII ст.: атрибуція та кодикологічний опис», представлена на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук, відповідає «Порядку присудження наукових ступенів і присвоєння вченого звання старшого наукового співробітника», затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 24 липня 2013 р. № 567 (п. 9, 11, 12), а її авторка – Тетяна Андріївна Добрянська – заслуговує на присудження наукового ступеня кандидата історичних наук за спеціальністю 27.00.03 – книгознавство, бібліотекознавство, бібліографознавство.

Офіційний опонент
доктор історичних наук,
професор кафедри історії мистецтв
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка

Л. Н. Войшевська

28.10.2015p.

